

УДК 343.14:343.54

Каишперська Тамара Цезарівна –
здобувач кафедри цивільного права
і процесу Національної академії
внутрішніх справ;

Каишперський Роман Вікторович –
ад'юнкт кафедри цивільного права
і процесу Національної академії
внутрішніх справ

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ В СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Досліджено предмет доказування в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. На підставі аналізу наукової літератури, цивільного процесуального та сімейного законодавства України виокремлено обставини, що формують предмет доказування в таких справах, а також здійснено їх класифікацію.

Ключові слова: доказування; предмет доказування; окреме провадження; встановлення фактів; сімейні права та інтереси.

У цивільному процесі інститут доказів і доказування становить важливий аспект процесуальної діяльності та є елементом процесуальних проваджень. Тому завдання цивільного судочинства щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду й вирішення цивільних справ і захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права можуть бути досягнуті за умов одержання фактичних даних, які становлять юридико-фактичну основу для вирішення цивільної справи [1, с. 474].

Весь період становлення та розвитку науки цивільного процесуального права характеризується високим ступенем уваги до проблем судового доказування. Огляд сучасних наукових праць із досліджуваної проблематики дає змогу констатувати відсутність єдності в тлумаченні змісту, мети й суб'єктів доказової діяльності, а також предмета доказування [2, с. 64]. Це обґрунтовує актуальність проблематики статті, що присвячена з'ясуванню правової природи судового доказування в цивільному процесі, зокрема в окремих категоріях справ.

Інститут доказів і доказування неодноразово був предметом наукових розвідок учених-процесуалістів. Зазначену тематику досліджували такі науковці, як: Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, Л. Є. Гузь, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Л. А. Кондратьєва, Г. О. Світлична, В. І. Тертишніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та ін.

Водночас ці науковці розглядали здебільшого проблеми правового регулювання категорії доказів і доказування в межах позовного провадження, залишаючи поза увагою особливості вказаного процесуального інституту в інших видах цивільного судочинства. Зокрема, не досліджено предмет доказування в певних категоріях справ окремого провадження.

З огляду на це, метою наукової розвідки є виокремлення особливостей предмета доказування в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

У справах окремого провадження діють загальні правила інституту доказів і доказування за певними винятками, встановленими законом. Такі винятки, здебільшого, стосуються предмета доказування у відповідних справах у зв'язку з його обумовленістю нормами матеріального, сімейного права.

Тривалий час у юридичній літературі як предмет доказування розуміли сукупність обставин (юридичних фактів), встановлення яких є необхідним для вирішення справи судом, ухвалення законних та обґрунтованих рішень [3, с. 117–118]. У деяких дослідженнях, присвячених проблемам судового доказування, це положення піддають сумніву, наголошуючи на

тому, що предмет доказування формують також й інші факти, що мають значення для правильного вирішення справи [4, с. 281].

У ч. 1 ст. 179 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України законодавець ґрунтується на тому, що предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (наприклад, причини пропуску строку позовної давності) і підлягають встановленню під час ухвалення судового рішення.

Таким чином, цивільне процесуальне законодавство України, закріпивши так зване «широке розуміння» предмета доказування поклало край науковій дискусії щодо його меж. Водночас залишилося невирішеним інше питання: як класифікувати факти, що формують зміст предмета доказування?

Так, у цьому контексті окремі автори вважають, що зміст предмета доказування необхідно диференціювати залежно від осіб, які беруть участь у справі. Предметом доказування позивача буде підстава позову, а предметом доказування відповідача – обставини, які покладені ним в основу заперечення проти позову. Предмет доказування інших осіб, які беруть участь у справі, також підлягає диференціації. Зміст предмета доказування кожної особи визначає мета її участі в процесі. Що стосується суду, то його предмет доказування широкий і охоплює всі обставини, необхідні для винесення законного й обґрунтованого рішення [5, с. 179].

На думку інших дослідників, виділення предметів доказування для осіб, які беруть участь у справі, або включення до предмета доказування всіх обставин (фактів), які так чи інакше встановлюють під час провадження цивільної справи, є неправильним. Предмет доказування – специфічна категорія, що передбачає коло фактів матеріально-правого значення, які підлягають встановленню для вирішення цивільної справи по суті, тобто тільки для вирішення питання про суб'єктивні матеріальні права й обов'язки сторін. Коло обставин, на які сторони посилаються як на підстави власних вимог і заперечень або на які вказують інші особи, може бути різноманітним, а предмет доказування в конкретній цивільній справі досить

визначений. На його склад вказує норма матеріального права, яку слід застосувати в конкретному разі [1, с. 486].

Предмет доказування структурують також іншим чином, коли в його змісті виділяють юридичні факти матеріально-правового характеру, якими сторони обґрунтовують свої вимоги та заперечення; процесуально-правові юридичні факти, на які сторони посилаються у власних вимогах і запереченнях; будь-які юридичні факти, включені до предмета доказування за ініціативою суду [6, с. 185]; обставини, які не мають юридичного значення, але запропоновані сторонами або судом для їх встановлення шляхом доказування задля правильного вирішення справи [7, с. 392–399].

У межах дослідження ми беремо до уваги законодавчу дефініцію предмета доказування, що набула правової регламентації у відповідній правовій нормі (ч. 1 ст. 179 ЦПК України). Так, обставини, які формують предмет доказування в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, можна певним чином диференціювати.

1. Залежно від юридичної природи:

1.1. Обставини матеріально-правового характеру, якими заявник та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги чи заперечення.

1.2. Обставини процесуально-правового характеру, які мають інше значення для вирішення справи (наприклад, причини пропущення строку подання доказів та ін.).

2. Залежно від кола цивільних справ, за якими в межах предмета доказування необхідним є встановлення таких обставин:

2.1. Обставини, які формують загальний предмет доказування у всіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Такі обставини мають існувати як під час відкриття провадження в справі, так і під час розгляду справи, тобто одночасно є як передумовами права на звернення до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, так і обставинами, що є складовою загального предмета доказування в таких справах.

Відповідно до ст. 256–259 ЦПК України, п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 31 січня 1995 року № 5, можна визначити обставини, які формують загальний предмет доказування в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, а саме: а) згідно із законом, такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; б) чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; в) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; г) встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право.

2.2. Обставини, які формують спеціальний предмет доказування в кожній конкретній справі про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, з урахуванням специфіки матеріально-правової природи відповідних правовідносин. Аналіз сімейного законодавства України дає підстави стверджувати, що до спеціального предмета доказування в таких справах належать:

а) у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами: наявність факту родинних відносин між фізичними особами; відсутність державної реєстрації цього факту органами державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС); причини, з яких цей факт не було зареєстровано; мета встановлення заявником такого факту.

Розглядаючи факт родинних відносин між фізичними особами, слід зважати на те, що в чинному сімейному законодавстві України поняття «сімейні відносини» та «родинні відносини» часто вжито як синоніми. Водночас поняття «член сім'ї» є за змістом ширшим, ніж термін «родич». Адже за певних умов членами сім'ї можуть вважатись особи, не пов'язані кровним спорідненням (наприклад, подружжя). Тому у відповідному контексті необхідно чітко розмежовувати встановлення факту родинних відносин і встановлення факту сімейних відносин [8, с. 93];

б) у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення: факт реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; відсутність в органах ДРАЦС відповідного запису; відмова у його відновленні або можливість його відновлення лише на підставі рішення суду; мета, для якої заявникові необхідно встановити цей факт.

Досить часто в судовій практиці припускаються помилки під час визначення кола обставин, які входять до предмета доказування в справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення: суди «плутають» таку обставину як відсутність в органах ДРАЦС відповідного актового запису з допущеними в ньому помилками, що є предметом уже зовсім іншої заяви – про встановлення факту належності особи правовстановлюючих документів.

Такої помилки, зокрема, припустився Сарненський районний суд Рівненської області в справі за заявою ОСОБА_1 про встановлення факту реєстрації шлюбу, у якій підставою подання заяви, і відповідно, обставиною, що входить до предмета доказування, був не факт відсутності актового запису про державну реєстрацію шлюбу, а помилка в написанні прізвища у свідоцтві про реєстрацію шлюбу одного з подружжя [9];

в) у справах про встановлення факту батьківства (материнства): факт батьківства (материнства); факт смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (факт смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини); здійснення запису про батька дитини в Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по батькові батька дитини – за вказівкою матері; здійснення запису про матір дитини, батьки якої невідомі, за рішенням органу опіки та піклування; мета, для якої заявникові необхідно встановити цей факт;

г) у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу: факт спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; причини неможливості одержання документів, що посвідчують факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; мета, для якої заявникові необхідно встановити цей факт;

д) у справах про встановлення факту народження особи в певний час: факт народження особи у певний час; неможливість реєстрації органом ДРАЦС факту народження; мета, для якої заявникові необхідно встановити такий факт.

Отже, у кожній справі окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд має встановити як загальні обставини, які є складовою предмета доказування в усіх категоріях цих справ, так і обставини спеціальні, які формують предмет доказування в кожній конкретній справі, і регламентовані сімейним законодавством України.

Таким чином, на відміну від позовного провадження, у якому предмет доказування є сукупністю обставин, що індивідуально формується в кожній конкретній справі, у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, предмет доказування має дворівневу структуру, і складається з чітко регламентованих як процесуальним, так і матеріальним законом колом обставин.

Згідно зі ст. 61 ЦПК України, до предмета доказування не належать, а отже, не підлягають доказуванню в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, такі обставини:

1) визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі (ч. 1 ст. 61 ЦПК України). Наприклад, під час розгляду справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу заявники, якщо ними є жінка та чоловік, можуть визнати факт ведення ними спільного господарства, наявність взаємних прав та обов'язків тощо;

2) визнані судом загальновідомими (ч. 2 ст. 61 ЦПК України), тобто відомими широкому колу осіб, зокрема складу суду. Слід погодитись із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що така обставина, як загальновідомість, не є чітко заздалегідь встановленою. В одних випадках наявність подібної характеристики можна припустити з більшою ймовірністю, в інших – із меншою [10, с. 157]. Зазвичай загальновідомими є юридичні події (обставини, настання, зміна

чи припинення яких не залежать від волі людини): аварія на Чорнобильській АЕС, землетрус, повинь тощо [11, с. 224];

3) встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало чинності під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини (ч. 3 ст. 61 ЦПК України). У юридичній літературі відповідні факти називають преюдиціальними, що пов'язано з тим, що такі факти встановлені в порядку, визначеному законом [12, с. 257]. Так, наприклад, встановлений у порядку окремого провадження факт родинних відносин між фізичними особами є преюдиціальним у разі розгляду справи про поділ спадщини, у якій бере участь особа, щодо якої встановлено цей факт, але вже в іншому матеріально-правовому статусі – спадкоємця;

4) встановлені вироком у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, або постановою суду в справі про адміністративне правопорушення з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони особою, стосовно цивільно-правових наслідків дій якої суд розглядає справу (ч. 4 ст. 61 ЦПК України). Слід зазначити, що такі обставини також є преюдиціальними фактами.

Таким чином, унаслідок здійсненого дослідження ми дійшли висновку, що обставини, які формують предмет доказування в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, можна диференціювати таким чином:

1) залежно від юридичної природи:

а) обставини матеріально-правового характеру, якими заявник та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги чи заперечення;

б) обставини процесуально-правового характеру, що мають інше значення для вирішення справи (наприклад, причини пропущення строку подання доказів та ін.);

2) залежно від кола цивільних справ, за якими в межах предмета доказування необхідним є встановлення таких обставин:

а) обставини, які формують загальний предмет доказування в усіх категоріях справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

б) обставини, які формують спеціальний предмет доказування в кожній конкретній справі про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, з урахуванням специфіки матеріально-правової природи відповідних правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курс цивільного процесу : [підручник] / Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 1352 с.
2. Штефан А. С. Поняття судового доказування в цивільному процесі / А. С. Штефан // Часопис академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 1 (26). – С. 64–72.
3. Тertyшников В. И. Гражданский процесс : [конспект лекций] / В. И. Тertyшников. – [3-е изд., испр. и доп.]. – Харьков : Консум, 2005. – 248 с.
4. Андрійцьо В. Д. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України : [монографія] / В. Д. Андрійцьо. – Ужгород : Іва, 2014. – 410 с.
5. Курылев С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии / С. В. Курылев. – Минск : БГУ, 1969. – 204 с.
6. Чурпіта Г. В. Предмет доказування у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства / Г. В. Чурпіта // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 2. – С. 184–188.
7. Курс советского гражданского процессуального права : в 2 т / под ред. А. А. Мельников, Т. Е. Абова, П. П. Гуреев и др. – М. : Наука, 1981. – . –
Т. 1 : Теоретические основы правосудия по гражданским делам. – 1981. – 463 с.
8. Санін Б. В. Особливості встановлення факту родинних відносин в порядку окремого провадження / Б. В. Санін // Судова апеляція. – 2013. – № 4 (33). – С. 86–93.

9. Рішення Сарненського районного суду Рівненської області від 7 вересня 2010 р. [Електронний ресурс] / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11213683>. – Назва з екрана.

10. Фартушок Н. Б. Підстави звільнення від доказування в цивільному судочинстві: порівняльно-правовий аналіз / Н. Б. Фартушок // Держава і право. – 2014. – Вип. 65. – С. 153–158.

11. Цивільне процесуальне право України : [підручник] / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – Київ : Атіка, 2009. – 760 с.

12. Цивільний процес України : [підручник] / Ю. В. Білоусов, Й. Г. Богдан, О. В. Гетманцев та ін. ; за ред. М. М. Ясинка. – Київ : Прав. єдність : Алерта, 2014. – 743 с.